

УДК 631.115.8

О. Ю. Репілевська,
аспірант, ДВНЗ "Херсонський державний аграрний університет", м. Херсон
ORCID ID: 0000-0003-1295-404X

DOI: 10.32702/2306-6792.2019.15.39

ІНСТИТУЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УПРАВЛІННЯ ДІЯЛЬНІСТЮ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ОБСЛУГОВУЮЧИХ КООПЕРАТИВІВ

О. Repilevska,
postgraduate, SHEI "Kherson State Agrarian University", Kherson

INSTITUTIONAL SUPPORT FOR THE MANAGEMENT OF AGRICULTURAL SERVICING COOPERATIVES

У статті визначено важливість інституційного забезпечення управління діяльністю та розвитком сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів. Визначено основні нормативно-законодавчі акти їх регулювання. Виявлено основні протиріччя між ними, які гальмують розвиток обслуговуючої кооперації на селі. Як показує практика господарювання та управління, більшість українських сільськогосподарських обслуговуючих кооперативних організацій свідомо уникають занадто вимогливих та конкретних інституційних положень, побоюючись, що вони ще не готові працювати в більш цивілізованому і прогнозованому правовому полі. Здійснено глибокий аналіз зарубіжного досвіду управління розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів та його інститутів. Особливу роль приділено нормам та способам оподаткування діяльності, його пільгам та обмеженням. Обґрунтовано інструменти й напрями удосконалення інститутів розвитку вітчизняних сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів та управління ними.

The article defines the importance of institutional support for managing the activity and development of agricultural service cooperatives. The effectiveness of management of the development of agricultural production activities of various agrarian subjects depends on the proper legislative provision of their legal status, from the maximum consideration of the specifics of their production activities in the process of legal regulation and the influence of different institutions. Specialized legal regulation of social relations and their management with the participation of certain types of agricultural producers ensure normative acts of agrarian legislation, adopted taking into account the peculiarities of the legal status of participants in agrarian relations. The basic normative-legal acts of their regulation are defined. Particularly important is the development of legislation on agricultural co-operation, since agricultural cooperatives form the most fully responsible for ensuring socio-economic, including land, rights and property interests of rural residents. The main contradictions between them, which impede the development of service cooperatives in the countryside, have been revealed. A deep analysis of the foreign experience of management of development of agricultural service cooperatives and its institutes has been carried out. Particular emphasis is given to the norms and methods of taxing activities, its benefits and restrictions. The tools and directions of improvement of institutes of development of domestic agricultural service cooperatives and their management are substantiated. As practice of management and management shows, most Ukrainian agricultural service cooperative organizations deliberately avoid too demanding and specific institutional provisions, fearing that they are not yet ready to work in a more civilized and predictable legal field. Ultimately, such approaches will negatively affect the stabilization of positive processes in the formation of sustainable competitive cooperative entities. This can be facilitated by the consistent and systematic improvement of the legal norms of cooperative legislation and other institutions in the context of increasing requirements for the fulfillment of their responsibilities of each participant in the cooperative process.

Ключові слова: сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи, інституційне забезпечення, законодавство, норми, учасники, діяльність, зарубіжний досвід, управління, удосконалення.

Key words: agricultural servicing cooperatives, institutional support, legislation, norms, participants, activity, foreign experience, management, improvement.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Ефективність управління розвитком сільськогосподарської виробничої діяльності різних аграрних суб'єктів залежить від належного за-

конодавчого забезпечення їх правового статусу, від максимального врахування специфіки їх виробничої діяльності у процесі правового регулювання та впливу різних інститутів. Спе-

ціалізоване правове регулювання суспільних відносин та управління ними за участю окремих видів сільськогосподарських товаровиробників забезпечують нормативні акти аграрного законодавства, прийняті з урахуванням особливостей правового статусу учасників аграрних відносин. До таких актів належать Закони України "Про колективне сільськогосподарське підприємство", "Про сільськогосподарську кооперацію", "Про фермерське господарство". Особливо важливе значення має розвиток законодавства про сільськогосподарську кооперацію, адже аграрні кооперативні утворення найбільш повно відповідають забезпеченню соціально-економічних, у т.ч. земельних, прав та майнових інтересів сільських жителів.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженню проблемних питань інституційного забезпечення, чинного законодавства з правового регулювання діяльності аграрних підприємств кооперативного типу присвячено наукові праці вітчизняних та іноземних правників та економістів, серед яких: М. Ігнатенко, О. Круковська, М. Малік, Л. Мармуль, В. Плаксінка, Н. Новак та ін. Роботи зазначених науковців дозволили з наукових позицій обґрунтувати механізми інституційного, аналітичного, облікового забезпечення управління сільськогосподарською кооперацією, закріпити його в нормах чинного законодавства. Проте велика низка проблемних питань залишається невирішеною, особливо стосовно сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів як неприбуткових організацій.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою статті є виявлення проблем функціонування сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів та обґрунтування інструментів й напрямів удосконалення інститутів розвитку та управління ними.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Монографічні дослідження та практичні спостереження показують, що, незважаючи на порівняно сприятливу інституційну базу для розвитку кооперативних структур, вони розвиваються досить повільно й за 25 останніх років системно-структурних реформ не набули очікуваного поширення. Згідно з проведеними дослідженнями серед фермерських господарств і діючих кооперативів, на запитання, що

заважає розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на селі, кожен четвертий-п'ятий респондент на перше місце поставив недосконалість чинного законодавства, а саме: неможливість отримання неприбуткового статусу.

У практиці господарювання ця проблема зводиться до двох факторів. По-перше, досить важко, практично неможливо зареєструвати обслуговуючий кооператив як неприбуткове підприємство. Навпаки, як вказується у працях М. Ігнатенка, Н. Новак [1, с. 128], Л. Мармуль, В. Плаксінка [2, с. 169], питання полягає в тому, що продукція товаровиробників, реалізована через обслуговуючий кооператив, оподатковується навіть двічі — власне товаровиробника і кооперативу. Проте є винятки, які стосуються, як вказують Л. Мармуль, Н. Новак, кооперативів з органічного ягідництва, які здійснюють масштабну експортну діяльність [3, с. 27].

Тобто сам факт передачі продукції кооперативу на реалізацію стає підставою для його оподаткування. Але це суперечить кооперативному законодавству. По-друге, не врегульовані правові взаємини між кооперативом і третіми особами. Незважаючи на те, що Закон України "Про сільськогосподарську кооперацію" дозволяє таку діяльність у межах 20,0 % загального обороту, на практиці така діяльність загрожує сільськогосподарському обслуговуючому кооперативу втратою статусу неприбуткового [4].

Враховуючи те, що практика роботи вітчизняних кооперативів ще вивчена недостатньо, не узагальнена, а за деякими напрямками — майже відсутня, виникає потреба звертатися за досвідом країн з розвиненими кооперативними формами господарювання. Це насамперед стосується проблеми формування стабільного інституційного забезпечення й особливостей формування системи оподаткування. Та навіть узагальнення законодавчого забезпечення управління кооперативами країн з розвинутою ринковою економікою, у світовій кооперативній практиці засвідчує, що ще не сформовано однозначний підхід з питання оподаткування обслуговуючих кооперативів.

Наприклад, у Греції прибуток кооперативів оподатковуються на рівні комерційних структур (35,0 %). Проте їм надаються пільги у разі купівлі нерухомості, заснуванні підприємств, не оподатковуються будь-які інвестиції та членські внески. В Іспанії законом передбачено зниження сплати на прибуток до 20,0 %, а кооперативи, які визнані законом як "особли-

во захисні", отримують податкову пільгу до 50,0%, тобто сплачують лише половину нарахованих податків.

Також сільськогосподарський обслуговуючий кооператив звільняється від оподаткування дивідендів, якщо їх розмір не перевищує 15,0%. У Франції звільнені від податку на прибуток кооперативи зі спільного використання техніки, штучного осіменіння корів, виробництва вина. Всі інші підлягають оподаткуванню, але мають певні пільги залежно від виду діяльності, отримання прибутку, участі у розвитку сільських громад.

У Люксембурзі не підлягають оподаткуванню кооперативи, діяльність яких зосереджено на спільному використанні техніки та сільськогосподарських засобів, реалізації сільськогосподарської продукції своїх членів. Проте будь-яка співучасть у промислових торговельних підприємствах, які продають сільськогосподарську продукцію, підлягає оподаткуванню. В Італії кооперативи звільняються від корпоративного (37,0 %) і місцевого (16,0 %) податків на прибуток, якщо вони виробляють, зберігають і реалізують не менше 25,0 % продукції своїх членів.

У Бельгії оподатковуються дивіденди в розмірі 40,0 %, якщо вони перевищують встановлену законом норму. Особливістю податкових законодавств Німеччини, Данії, Швеції, Нідерландів і Великобританії є те, що ними передбачено оподатковувати прибутки членів кооперативу, отримані у вигляді дивідендів за свою участь у діяльності кооперативної організації після їх розподілу кооперативом. У таких країн, як Ірландія, Австрія, Фінляндія кооперативи не мають ніяких пільг в оподаткуванні і повинні дотримуватися тих самих правил, що й інші некорпоративні організації.

Як зазначають американські дослідники, федеральні закони США про податок на прибуток встановлюють вимоги, щоб податкове законодавство виконувалось або на рівні кооперативу, або на рівні клієнта [5, с. 7]. Порівнюючи сучасне вітчизняне кооперативне законодавство із відповідними зарубіжними аналогами, можна стверджувати, що воно ввібрало в себе кращі елементи правових норм Німеччини, Великобританії, Нідерландів, США — країн, де кооперація має глибокі історичні корені й користується широкою підтримкою з боку держави. Суперечність криється насамперед, у неузгодженості Закону України "Про кооперацію" [6] із Законом України "Про оподаткування прибутку підприємств". Останній заперечує неприбутковий статус обслуговую-

чого кооперативу, якщо той здійснює діяльність з третіми особами, тоді як кооперативне законодавство дозволяє таку діяльність у межах 20,0% загального обороту.

Згідно із Законом України "Про сільськогосподарську кооперацію", обслуговуючі кооперативи спрямовують свою діяльність на обслуговування сільськогосподарського та іншого виробництва учасників кооперації [4]. Без будь-яких обмовлень у цій статті Закону вказано, що "обслуговуючі кооперативи, здійснюючи обслуговування членів кооперативу, не ставлять за мету отримання прибутку" і мають право надавати "послуги відповідно до Статуту іншим особам в обсягах, що не перевищують 20,0 % загального обороту кооперативу".

Тобто у прямому розумінні цих слів: оскільки сільськогосподарський обслуговуючий кооператив створений для здійснення однієї або кількох видів діяльності, вказаних Законом, і не ставить за мету отримання прибутку, то має право набути статусу неприбуткового, і не втрачає його, якщо обсяги його діяльності з іншими юридичними та фізичними особами не перевищують 20,0% його загального обороту. Нині ж майже не узгоджені між собою такі інституції, як податкове законодавство та законодавство про кооперацію.

Так, відповідно до принципів кооперації, сільськогосподарський обслуговуючий кооператив працює як неприбуткова організація. Це правило закріплене в Законі України "Про сільськогосподарську кооперацію", де в абзаці 3 пункту 3 статті 2 цього Закону міститься така норма: "обслуговуючий кооператив, здійснюючи обслуговування членів кооперативу, не ставить за мету отримання прибутку" [4]. Загалом, податкове законодавство України і, зокрема, Закон України "Про оподаткування прибутку підприємств" та відповідні підзаконні нормативні акти використовують термін "неприбуткова організація", що хоч і є синонімом за змістом, проте формально відрізняється тим, що не однозначно трактують цю ознаку.

Крім того, згаданий Закон України в чинній редакції не зауважує про те, що сільськогосподарський обслуговуючий кооператив може набувати неприбуткового статусу. Листом 033-02/13-892 від 06.01.2002 р. Мінфін України роз'яснює, що "якщо сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи в своїй діяльності можуть надавати послуги не тільки своїм членам, але й іншим особам, що визначається статутними документами кооперативу. У такому ви-

падку, в разі отримання прибутку оподаткування здійснюється за нормами чинного законодавства", тобто оподатковується вся діяльність кооперативу.

Слід зауважити, що податкове законодавство європейських країн теж неоднозначно ставиться до питання діяльності кооперативу з не членами кооперативу або третіми особами (табл. 1).

Отже, у Німеччині і Голландії обсяги діяльності з третіми особами не повинні перевищувати 50,0 %, в Іспанії — 40,0 %, Великобританії — не більше третини, у Франції — 40,0 %, в інших країнах така діяльність обмежується 1,0—3,0 %. Проте кооперативи не втрачають статусу неприбуткової організації, якщо вони працюють у межах чинного законодавства [7, с. 125]. Отже, щоб досягти порозуміння з питання вдосконалення податкового законодавства, потрібне компромісне рішення, яке б врахувало інтереси суспільства і не стримувало розвиток обслуговуючої кооперації на селі. Необхідно також змінити принципи підходу до обслуговуючих кооперативів як суб'єктів ринкової економіки країни. Таким чином, якщо обслуговуючі кооперативи здійснюють діяльність з членами кооперативу і частково (до 20,0 %) з третіми особами, їх госпрозрахункові операції необхідно розрізняти як: а) діяльність з членами; б) діяльність з третіми особами.

Враховуючи те, що Закон України "Про сільськогосподарську кооперацію" формувався тоді, коли кооперативний рух Україні перебував ще в зародковому стані, тому правову базу спочатку було важко повноцінно пристосувати до реальних умов. Протягом останніх 12 років у кооперативне законодавство було внесено цілу низку істотних поправок і доповнень, які посилили його і лягли в основу статутних та інших правових документів, якими керуються кооперативи в повсякденній роботі [8, с. 97]. В українському кооперативному законодавстві, порівняно з іноземними аналогами, є ряд суттєвих розбіжностей, враховуючи які можна було б істотно його підсилити. Так, у законодавстві США ставлять такі вимоги щодо належності до обслуговуючого кооперативу, які

Таблиця 1. Інституційне забезпечення взаємовідносин кооперативів з їх членами у країнах Західної Європи

Країна	Діяльність кооперативів з його членами
Бельгія	Як правило, дозволяється
Данія	Як виняток (1,0%) від загального обороту діяльності
Німеччина	< 50,0%
Греція	Обсяг варіюється залежно від статуту
Іспанія	< 40,0%
Франція	< 20,0%
Ірландія	Дозволяється
Італія	Обмежується
Люксембург	Обсяг варіюється, обмеження до 0,0%
Голландія	< 50,0%
Австрія	Дуже обмежена
Португалія	Дозволяється як виняток, як додаткова діяльність
Фінляндія	Як правило, обмежується
Великобританія	Як виняток < 1,0% від загального обороту діяльності

майже однотипні з українським кооперативним законодавством, проте є певні особливості (табл. 2).

Таким чином, американське кооперативне законодавство ліберальніше в питанні ділових операцій з не членами кооперативу, розподілу коштів кооперативного доходу. Одночасно, воно конкретніше до умов їх використання. Частина законодавчих повноважень прийнято передавати штатам, які можуть повніше адаптувати їх до місцевих особливостей. На нашу думку, в українському законодавстві варто застосувати американську норму обмеження на виплати дивідендів, а інші — залишити без змін, оскільки практика підтвердила їх самодостатність.

У повсякденній діяльності обслуговуючий кооператив керується розробленим на основі положень кооперативного законодавства Статутом, котрий, по суті, є основним право-

Таблиця 2. Порівняння низки статей українського та американського (США) кооперативних законодавств щодо розподілу кооперативного доходу

Стаття американського кооперативного законодавства	Стаття українського кооперативного законодавства
Фінансові кошти, що залишаються кооперативу, повинні обмежуватись відповідно до законодавства штатів та господарської необхідності, а решта розподіляється між членами-клієнтами	Статутом кооперативу може бути передбачено різний відсоток часток доходу на паї для членів і асоційованих членів кооперативу (Ст. 24. п. 2)
Норма виплати дивідендів не повинна перевищувати 8,0 % пайового капіталу	Немає обмеження
Ділові операції з клієнтами, які не є членами кооперативу, не повинні перевищувати 50,0 % усього його обороту; закупки для осіб, що не є членами кооперативу або аграрними товаровиробниками, не повинні перевищувати 15,0% усіх закупок	Обслуговуючі кооперативи надають послуги відповідно до статуту іншим особам в обсягах, що не перевищують 20,0% загального обороту кооперативу (Ст. 2. п.3)
До клієнтів кооперативу, які не є його членами, застосовуються ті ж правила що й до членів кооперативу щодо цін, необхідних виплат, розподілу чистого доходу	Законодавством така норма не передбачена, а на практиці домінуюча думка не сформувалася

Джерело: власні дослідження.

Таблиця 3. Порівняння окремих правових норм українського та німецького кооперативних законодавств

Статутні положення, норми, ознаки	Українське законодавство (сільськогосподарський обслуговуючий кооператив)	Німецьке законодавство (сільський торговий кооператив)
Мета діяльності	Створюється для обслуговування переважно своїх членів на засадах економічного співробітництва з метою збільшення доходів своїх членів через надання їм послуг	Сприяння підприємницькій діяльності або господарству членів кооперативу через створення і ведення спільного підприємства
Мінімальна кількість членів	Не менше 3 членів	Не менше 7 членів
Розмір статутного капіталу	Законодавством не встановлено	Законодавством встановлено
Заміна учасника (вихід з кооперативу, виключення)	Строки не обумовлені (регулюється статутом)	Можливо тільки після закінчення господарського року
Органи управління і контролю	Загальні збори, правління (кількість 10 членів (не менше 3 членів); спостережна рада (не менше 3 осіб з 50 членів); ревізійна комісія (не менше 3 членів; ревізор)	Загальні збори, правління (не менше 2 осіб); спостережна рада (3 члени). Ревізійна комісія не обирається, її функцію виконує спостережна рада
Скликання загальних зборів.	Правління, на вимогу третини членів, ревізійна комісія, спостережна рада	Правління, спостережна рада на вимогу 1/10 членів
Ротація правління	Не передбачено	Щороку 1/3 членів
Віковий ценз для членів правління	Не передбачено	Рекомендовано встановлювати статутом
Тимчасове припинення повноважень члена правління	Передбачено тільки загальними зборами	Передбачено спостережною радою за наявності понад половини членів
Правочинність рішень правління	За наявності 2/3 членів	За наявності понад половини членів
Повноваження членів спостережної ради	Розкрито слабо	Більш конкретизовані права й обов'язки
Матеріальна відповідальність членів	Не передбачено	За невиконання зобов'язань передбачено систему штрафів
Конфіденційність інформації членами	Не акцентується	Вказується
Наймас і звільняє виконавчого директора	Правління	Спостережна рада
Періодичність скликання правління і спостережної ради	Не передбачено	Зазвичай один раз за місяць
Порядок голосування на загальних зборах	Не передбачено	Передбачено варіанти
Ухвалення відповідальних рішень загальними зборами	Усі рішення ухвалюються переважно більшістю голосів	Залежно від важливості ухвалення рішень встановлені межі >50% голосів, 3/4, 9/10

вим документом, який чітко визначає його неприбутковий статус, специфіку господарської діяльності, права та обов'язки його членів і виборних органів управління та органів контролю, порядок користування його послугами, та інші положення, які однотипні для кожної юридичної організації [9, с. 14]. Другим правовим документом є Положення про внутрішньогосподарську діяльність кооперативу, яке розробляється на основі статуту (табл. 3).

Аналіз статей цих статутів свідчить, що в українському варіанті не передбачено низки норм, які чітко зафіксовані в німецькому, а саме: розмір статутного фонду при формуванні кооперативу, щорічна ротація членів правління та обмеження їх вікового цензу, матеріальна відповідальність членів,

порядок голосування на зборах [10, с. 211]. Конкретніше представлений блок питань, що стосуються роботи правління, спостережної ради, загальних зборів. Варті уваги різні варіанти прийняття управлінських рішень загальними зборами залежно від їх важливості. У німецькому законодавстві робиться вагомий наголос на питаннях матеріальної відповідальності членів кооперативу за невиконання своїх зобов'язань, відповідальність за конфіденційність інформації членів, порядок голосування на загальних зборах і т.п. Водночас частину згаданих положень, яких немає або не чітко сформовані в українському законодавстві, є можливість уже зараз застосовувати в Статуті та Положенні про внутрішньогосподарську діяльність [11, с. 29].

ВИСНОВКИ

Як показує практика господарювання та управління, більшість українських сільськогосподарських обслуговуючих кооперативних організацій свідомо уникають занадто вимогливих та конкретних інституційних положень, побоюючись, що вони ще не готові працювати в більш цивілізованому і прогнозованому правовому полі. У кінцевому підсумку такі підходи негативно впливатимуть на стабілізацію позитивних процесів у формуванні стійких конкурентоспроможних кооперативних утворень. Цьому може сприяти послідовне і систематичне вдосконалення правових норм кооперативного законодавства, інших інститутів у бік підвищення вимог до виконання своїх обов'язків кожного з учасників кооперативного процесу.

Література:

1. Ignatenko M.M., Novak N.P. Development of regional programs for the development of agrarian enterprises with organic production on the basis of the European and international experience. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2018. Vol. 4 (4). С. 126—131.
2. Плаксієнко В.Я., Маренич Т.Г., Мармунь Л.О. та ін. Бухгалтерський облік у виробничих та агросервісних кооперативах. К.: Центр учбової літератури, 2014. 448 с.
3. Мармунь Л.О., Новак Н.П. Розвиток органічного виробництва в Україні. *Економіка АПК*. 2016. № 9. С. 26—32.
4. Про сільськогосподарську кооперацію: Закон України від 17.07.1997 р. № 469/97-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1997. № 39. С. 261.
5. Малік М.Й., Лузан Ю.Я. Проблемні питання розвитку кооперації та інтеграційних відносин в АПК. *Економіка АПК*. 2010. № 3. С. 3—9.
6. Про кооперацію: Закон України від 10.07.2003 р. № 1087-IV. Відомості Верховної Ради України. 2004. № 5. С. 35.
7. Молдаван Л.В., Крисанов Д.Ф., Удова Л.О. Роль кооперативів у подоланні сільської бідності. *Економіка АПК*. 2010. № 11. С. 121—129.
8. Гафурова О.В. Сільськогосподарські виробничі кооперативи: права та обов'язки членів: монографія. К.: МАУП, 2006. 200 с.
9. Романюк І.А. Особливості відтворювального процесу в аграрному секторі. *Агросвіт*. № 11. 2016. С. 12—15.
10. Marmul L., Krukovskaya E. Certification of agrarian enterprises-producers of organic products in order to enter European markets.

Baltic Journal of Economic Studies. 2018. Vol. 4 (4). С. 209—216.

11. Кузняк Б.Я. Проблеми становлення сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів в Україні. *Економіка України*. № 3 (640). 2015. С. 26—32.

References

1. Ignatenko, M.M. and Novak, N.P. (2018), "Development of regional programs for the development of agrarian enterprises with organic production on the basis of the European and international experience", *Baltic Journal of Economic Studies*, vol. 4 (4), pp. 126—131.
2. Plaksiyenko, V.YA. Marenich, T.H. and Marmul', L.O. (2014), *Bukhhalters'kyy oblik u vyrobnychkykh ta ahroservisnykh kooperatyvakh* [Accounting in production and agro-service cooperatives], Tsentr uchbovoyi literatury, Kyiv, Ukraine.
3. Marmul', L.O. and Novak, N.P. (2016), "Development of organic production in Ukraine", *Ekonomika APK*, vol. 9, pp. 26—32.
4. The Verkhovna Rada of Ukraine (1997), *The Law of Ukraine "On Agricultural Cooperatives"*, *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*, vol. 39, p. 261.
5. Malik, M.Y. and Luzan, Yu.Ya. (2010), "Problematic issues of development of cooperation and integration relations in the agroindustrial complex", *Ekonomika APK*, vol. 3, pp. 3—9.
6. The Verkhovna Rada of Ukraine (2004), *The Law of Ukraine "About co-operation"*, *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*, vol. 5, p. 35.
7. Moldavan, L.V. Krysanov, D.F. and Udo-va, L.O. (2010), "Role of cooperatives in overcoming rural poverty", *Ekonomika APK*, vol. 11, pp. 121—129.
8. Hafurova, O.V. (2006), *Sil's'kohospodars'ki vyrobnychi kooperatyvy: prava ta obov'yazky chleniv* [Agricultural production cooperatives: rights and obligations of members], MAUP, Kyiv, Ukraine.
9. Romanyuk, I.A. (2016), "Features of the reproduction process in the agrarian sector", *Ahrosvit*, vol. 11, pp. 12—15.
10. Marmul, L. and Krukovskaya, E. (2018), "Certification of agrarian enterprises-producers of organic products in order to enter European markets". *Baltic Journal of Economic Studies*, vol. 4 (4), pp. 209—216.
11. Kuznyak, B.Ya. (2015), "Problems of establishment of agricultural service cooperatives in Ukraine", *Ekonomika Ukrayiny*, vol. 3 (640), pp. 26—32.

Стаття надійшла до редакції 16.07.2019 р.